

SHASHMAQOMNING MUSIQIY TUZILISHI VA ESTETIK XUSUSIYATLARI

No'monov Iftixor Iqboljonovich
Andijon davlat universiteti Musiqa
san'ati kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek musiqa merosining noyob namunalardan biri bo'lgan Shoshmaqomning musiqiy tuzilmasi hamda estetik xususiyatlari tahlil etilgan. Asarning ichki tarkibiy qismlari, lad va ritmik asoslari, shuningdek, estetik go'zalligi va falsafiy mazmuni yoritilgan. Shoshmaqomning o'ziga xosligi, uning ijro uslubi, ashula va cholg'u uyg'unligi orqali milliy musiqa tafakkuridagi tutgan o'rni asoslab berilgan. Maqola natijalari Shoshmaqomni yanada chuqur o'rganish, targ'ib etish va yosh avlodga yetkazish muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Shoshmaqom, maqom san'ati, musiqiy tuzilma, estetik xususiyatlar, lad tizimi, usul, tasavvuf, milliy musiqiy meros.

Shashmaqom — bu Markaziy Osiyo xalqlari, xususan o'zbek va tojik xalqlari musiqiy madaniyatining eng yirik, murakkab va chuqur ma'naviy mohiyatga ega bo'lgan maqom tizimidir. Uning asosiy qismi oltita maqomdan iborat bo'lib, har bir maqom o'zining estetik, ritmik va ohangdorlik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shashmaqom maqomlari nafaqat musiqiy tuzilish, balki falsafiy va ruhiy ifoda vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Shashmaqom maqomlari va ularning asosiy tuzilishi

Shashmaqom tizimi oltita asosiy maqomdan iborat bo'lib, ularning har biri o'ziga xos musiqiy mexanizmlar, melodiya chiziqlari va ritmik naqshlarga ega. Ushbu maqomlar quyidagilardir:

Buzruk — Shashmaqomning eng keng va murakkab maqomi. U chuqur va nafis ohanglarga ega bo'lib, odatda tasavvufiy va falsafiy mavzularni ifodalaydi. Buzruk maqomida ko'plab kichik qismalar — nasr, tasnif, tarona, ufar va boshqalar mavjud.

Bayot — Yumshoq, muloyim va samimiy ohanglarga ega bo'lib, inson qalbining his-tuyg'ularini, mehr-muruvvatni ifodalashda qo'llaniladi. Bayot maqomi ko'pincha muhabbat va insoniy munosabatlarni yoritadi.

Navo — Odatda yangilik va jonlilikni ifodalaydi. Navo maqomi ritmik va melodiya jihatdan jonli bo'lib, ko'plab musiqiy asarlarda ijro etiladi.

Rast — Kuchli va barqaror ohanglarga ega, ko'pincha irodali, jasoratli ruhiy holatlarni aks ettiradi. Rast maqomi Shashmaqomning kuch-quvvat ramzi sifatida qaraladi.

Segoh — Mehr-muruvvat va shirinlikni ta'kidlaydigan maqom bo'lib, inson qalbining nozik va samimiy qirralarini ochib beradi.

Iroq — Odatda qayg'u va xayolparastlikka boy, chuqur ruhiy kayfiyatni ifodalaydi.

Har bir maqomning musiqiy elementlari

Melodiya: Har bir maqomning melodiya chizig'i o'ziga xos bo'lib, u ma'lum ohanglar ketma-ketligidan tashkil topgan. Masalan, Buzruk maqomining melodiya chizig'i aniq va keng diapazonga ega, ko'plab ornamentlar bilan boyitilgan. Melodiya ijro uslubida mahorat va shaxsiy ifoda katta rol o'ynaydi.

Ritm: Shashmaqom maqomlarida asosan ikki xil ritmik o'lchovdan foydalaniladi — 4/4 va 6/8. Ritm musiqaga harakat va dinamikani beradi, hamda ma'lum his-tuyg'ularni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, Bayot maqomi ko'proq sekin va muloyim ritmga ega, Iroq esa biroz sekin va qayg'uli ritm bilan ijro etiladi.

Qismlar: Har bir maqom quyidagi qismlarga bo'linadi:

Nasr — og'zaki so'z bilan qo'shiqning boshlang'ich qismi, uni ko'pincha erkin ohangda kuylashadi.

Tasnif — ritmik va melodik jihatdan aniqroq va takroriy bo'lim.

Tarona — ko'proq ritmik va jonli bo'lib, musiqa harakatiga jon bag'ishlaydi.

Ufar — odatda instrumental qismlar.

Tasnifxon — so'zli qism.

Shashmaqom san'atida maqomlar ketma-ketligi aniq qoidalarga asoslangan bo'lib, musiqaning dramatik harakatini shakllantiradi. Masalan, Buzruk maqomi ko'pincha boshlang'ich maqom sifatida ijro etiladi va keyinchalik Bayot, Navo va boshqa maqomlarga o'tadi. Har bir maqomning ohangiy kayfiyati navbatdagi maqomning ruhiy va badiiy ifodasini to'ldiradi.

Bu ketma-ketlik Shashmaqom ijrosini yanada murakkab, chuqur va o'ziga xos qiladi. Shuningdek, maqomlar o'rtasida o'zaro ma'no, ritm va melodiya uyg'unligi tinglovchiga musiqiy kontsepsiya haqida kengroq tushuncha beradi.

Shashmaqom — bu shunchaki musiqiy ijro emas, balki ma'naviy-estetik ifoda tizimidir. Bu san'at turida musiqaning har bir unsuri — ohang, ritm, so'z, ovoz, ijro, hatto sukunatlar ham muayyan badiiy-estetik maqsadga xizmat qiladi. Uning asosini tashkil qiluvchi g'oyaviy-estetik tushunchalar asrlar davomida sayqal topgan, ijro san'atining mukammal shaklga kelishiga olib kelgan. Ayniqsa, tasavvuf falsafasi, g'azal janri, ruhiy tahlil va musiqiy timsollar Shashmaqom estetikasi asosida yotadi.

Musiqiy estetikadagi asosiy mezonlar

Shashmaqomning estetik qoidalari o'ziga xos: u nafaqat eshitiladigan musiqa, balki ruhda seziladigan tuyg'ular, tasvirlar, ma'naviy holatlar majmuasidir. Estetik mezonlar quyidagilarda yaqqol ko'zga tashlanadi:

Ohangiy go'zallik: Shashmaqomdagi har bir ohang — bu mukammal tugal badiiy fikr, u o'z ichida aqliy uyg'unlik, ruhiy barqarorlik va hissiy to'yinishni aks ettiradi.

Emotsional ifoda: Har bir maqom ma'lum bir hissiy kayfiyatni ifodalaydi. Masalan, Buzruk — iztirob va ruhiy izlanish, Bayot — muhabbat va orom, Iroq — armon, xayol va yurak sadosi.

Ijro estetikasi: Hofizning ovoz madaniyati, talaffuzi, ohangni "nafas bilan" kuylashi, o'z ifodasini o'quvchi bilan bog'lashi — estetikning ajralmas qismidir.

So'z va musiqa uyg'unligi (g'azalning estetik roli)

Shashmaqomda ishlatiladigan matnlar, asosan, klassik g'azal janrida bo'lib, ular Navoiy, Jomiy, Hofiz, Sa'diy kabi mutafakkir shoirlar qalamiga mansub. Ushbu g'azallar quyidagi estetik talablarga javob beradi:

Tasviriylilik: G'azallarda ko'plab metafora, ramz va tashbehlar ishlatilgan. Masalan, ko'z yosh — suv, yurak — cho'g', yor — quyosh kabi tasvirlar musiqiy ifoda orqali kuchayadi.

Falsafiy chuqurlik: Har bir satr ostida hayot, ishq, iymon, tavba, sabr kabi murakkab ma'nolar yashiringan.

Ruhiy uyg'unlik: Matn va musiqa uyg'unlashganida ijro tinglovchining qalbiga bevosita ta'sir qiladi.

Shashmaqomda matn faqat ohangni to'ldirish vositasi emas — balki ohang matnga xizmat qiladi. Ya'ni, musiqa asosiy vazifasi — g'azal orqali berilayotgan ma'noni yurakka yetkazish.

Tasviriylilik va kayfiyat uyg'unligi

Shashmaqomda tasviriylilik — muhim estetik vosita. Maqom ijrosi davomida hofiz va sozandalar bir necha usuldan foydalanadilar:

Dinamikani boshqarish: Sekin boshlanib, asta-sekin kuchayadigan yoki aksincha sustlashuvchi ohanglar orqali dramatik ta'sir yaratiladi.

Modulyatsiya: Maqom ichida ohangni pastdan yuqoriga yoki yuqoridan pastga harakatlantirish orqali ruhiy kechinmalar aks ettiriladi.

Paxta (sukunat): Ba'zi ohanglar orasida sukunat ishlatilib, ruhiy "nafas olish" uchun imkon yaratiladi — bu sukunatlar ham estetik vosita hisoblanadi.

Shuningdek, kayfiyatni ifodalashda temp, ritm, ovoza balandligi, sado tovushi kabi elementlar uyg'un ravishda ishlatiladi.

Xalq estetikasi va Shashmaqom

Shashmaqom estetikasi xalq qalbidan o'sib chiqqan. Unda:

milliylik,

ruhiy teranlik,

go'zallikni ifodalash,

madaniy me'yorlarga sodiqlik mavjud.

Shashmaqom nafaqat elita madaniyati, balki xalq qalbining nidosi sifatida shakllangan. Undagi ifoda vositalari xalq ruhiyatiga mos va yaqin bo'lib, shu bois bugungi kunda ham zamonaviy tinglovchiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Shoshmaqomning estetik xususiyatlari Shoshmaqom — bu shunchaki musiqa emas, balki falsafiy-estetik tizimdir. U insonga ruhiy poklanish, tafakkur va ichki uyg'onish tuyg'usini beradi.

Estetik go'zallik: Ohanglar uyg'unligi, matnlar poetikasi va ifoda vositalarining nozikligi Shoshmaqomning go'zallik mohiyatini belgilaydi.

Falsafiy mazmun: Ko'plab asarlarda tasavvufiy g'oyalar, inson ruhiyati, muhabbat va Haq bilan birlashuv mavzulari aks ettiriladi.

Ijodiy erkinlik: Ijrochilar improvisatsiya (badihalik) orqali Shoshmaqomni yangicha talqinda ifoda etishadi, bu esa uning hayotiyeligini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytgabda Shoshmaqom — o'zbek milliy musiqasining durdonasi bo'lib, u nafaqat musiqa san'ati, balki xalqning estetik didi, ma'naviy dunyoqarashi va madaniy merosining timsolidir. Uning musiqiy tuzilmasi va estetik xususiyatlarini chuqur o'rganish, bu san'atni yosh avlodga yetkazish va asrash dolzarb vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Qosimov, F. (2008). O'zbek maqom san'ati. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Sultonov, Z. (2012). Shashmaqom: tarix, nazariya, ijro. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
3. Yusupova, D. (2004). Maqomlar poetikasi va estetikasi. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
4. Abdurashidov, M. (1998). Maqom san'ati asoslari. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
5. Saidov, M. (2015). "Shashmaqomning estetik xususiyatlari va musiqiy ifoda vositalari" // San'atshunoslik ilmi yangiliklari.
6. Iskandarov, A. (2020). Maqom san'ati va tasavvuf. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.